

WPROWADZENIE

Aktywne starzenie się to rozwijana od kilkunastu lat koncepcja ukierunkowana na podtrzymanie produktywności ekonomicznej i społecznej osób wraz ze wzrostem ich wieku. Owo aktywne starzenie się to nic innego jak „zdolność ludzi do tego, aby mimo upływu lat wieść produktywne życie w sferze społecznej i gospodarczej. Oznacza to, że potrafią oni dokonywać elastycznych wyborów w zarządzaniu swoim czasem na przestrzeni życia – czasem poświęcanym na naukę, pracę, odpoczynek i zapewnienie opieki innym” [Perek-Białas, Worek, 2005: 13]. Koncepcja ta jest odpowiedzią na starzenie się ludności, a przede wszystkim na zmianę przebiegu życia typowej jednostki, która obecnie dość późno – wskutek wydłużonego okresu skolaryzacji – wstępuje na rynek pracy, a jednocześnie dość wcześnie podlega dezaktywizacji zawodowej przy jednoczesnym braku produktywnych ról społecznych. Po części wspomniana wczesna dezaktywizacja zawodowa jest wymuszonym rezultatem (współ)występowania złego stanu zdrowia, niestabilności i nieelastyczności rynku pracy, niedostosowania polityki społecznej oraz czynnika kulturowego – uprzedzeń, stereotypów i dyskryminacji w różnych sferach aktywności osób, które przekroczyły jakąś „magiczną” cezurę wieku: 45, 50, 60 czy więcej lat.

W refleksji nad aktywnością i aktywizacją w fazie starości spotkać można różnorodne podejścia. Pokrótkę scharakteryzujemy niektóre spośród nich.

Po pierwsze, bywa ona ograniczana do aktywności na rynku pracy i do roli zawodowej jako podstawowego przedmiotu analizy. Przy takim podejściu postulat aktywizacji rozpatrywany jest głównie w kontekście podnoszenia efektywnego wieku emerytalnego, zarządzania wiekiem w miejscu pracy, podnoszenia kompetencji pracowników i dbałości o stan zdrowia, aby choroba lub niepełnosprawność nie stanęły na przeszkodzie kontynuowaniu pracy zawodowej. Starość aktywna zatem to przede wszystkim starość produktywna ekonomicznie.

Po drugie, o aktywnej starości mówi się w kontekście produktywności społecznej. Ta koncepcja aktywnego starzenia się bazuje na jednym dezyderacie i dwóch założeniach. Owym postulatem jest zapewnienie jednostce możliwości bycia jak najdłużej społecznie produktywną. Z kolei dwa założenia, warunkujące realizację powyższego dezyderatu, mówią: 1) o konieczności redefinicji terminu „społeczna produktywność”, 2) o konieczności przygotowania się jednostek i zbiorowości w celu umożliwienia bycia jak najdłużej produktywnym.

W przypadku redefinicji produktywności społecznej chodzi o wyjście poza tradycyjne rozumienie tego terminu, oparte na ekonomicznym jego rozumieniu. W takim tradycyjnym rozumieniu produktywność powiązana jest z wydajnością i zatrudnieniem jednostki, uwzględniając jedynie jej pozycję na rynku pracy. Tym-

czasem współcześnie produktywność społeczna odnosi się do użyteczności wytwarzanych również poza rynkiem pracy – poprzez wspomniane pracę domową czy wolontariat. Społeczna produktywność definiowana jest jako „każda aktywność, która wytwarza dobra i usługi, niezależnie czy opłacana czy nie, włączając taką aktywność jak praca domowa, opieka nad dziećmi, wolontariat, pomoc rodzinie i przyjaciołom” [Hinterlong i wsp., 2001: 7].

W przypadku uświadamiania sobie konieczności przygotowania do utrzymania produktywności punktem wyjścia jest stwierdzenie, iż w szybko zmieniającym się świecie znaczna część wiedzy, umiejętności i kwalifikacji posiadanych przez jednostki szybko się dezaktualizuje, a tym samym chęć bycia dłużej produktywnym musi być powiązana z gotowością do uzupełniania tych elementów kapitału ludzkiego, które tracą swą aktualność.

W efekcie wzrasta świadomość tego, iż o sytuacji osób starszych i powodzeniu całych społeczeństw w przyszłości decydować będzie przebieg typowej drogi życia członków tej społeczności, realizowane przez nich kariery, sekwencje zdarzeń składających się na owe kariery, a przede wszystkim umiejscowienie w czasie wystąpienia owych zdarzeń. Polityka społeczna stara się zatem w coraz większym stopniu wpływać na przebieg tych karier, które uchodzą za kluczowe z punktu widzenia społeczeństwa – karierę zawodową, edukacyjną, rodzinną, zdrowotną – zaś owo oddziaływanie odnosi się zarówno do próby kształtowania przebiegu pojedynczych karier, jak i coraz częściej ich grup – karier współwystępujących w jednym czasie, często konkurencyjnych wobec siebie.

W praktyce oznacza to coraz większy nacisk kładziony na: 1) oddziaływanie na moment występowania tzw. przejść, tj. najważniejszych zdarzeń kształtujących przebieg kariery – przede wszystkim jej rozpoczęcie i zakończenie; 2) oddziaływania z odpowiednim wyprzedzeniem, z uwzględnieniem faktu, iż w przypadku dużej części kluczowych zdarzeń są one uzależnione od szeregu czynników występujących w okresach minionych (np. choroby i sposób ich leczenia w wieku 40-50 lat warunkujące sprawność, a tym samym zdolność do wykonywania pracy w następnych latach); 3) oddziaływanie na przebieg jednej kariery za pomocą kształtowania innej kariery (np. wpływ dokształcania się na możliwość kontynuacji kariery zawodowej, czy możliwość uzyskania opieki nad chorym współmałżonkiem dla dalszej pracy zawodowej).

Kolejne – trzecie – podejście do aktywnego starzenia się w pierwszej kolejności uwzględnia podmiotowość człowieka starego. W wymiarze obiektywnym podmiotowość można rozumieć jako zdolność i możliwość podejmowania przez jednostkę decyzji dotyczących jej własnego życia oraz możliwość oddziaływania (przy poszanowaniu podmiotowości innych osób) na funkcjonowanie grup i zbiorowości, do których jednostka należy. W wymiarze subiektywnym podmiotowość wiąże się, między innymi, z poczuciem sprawstwa i przekonaniem o skuteczności własnego działania. Ograniczenie podmiotowości ogranicza aktywność jednostki. Aktywizacja ludzi starych ma zatem na celu – w omawianym podejściu – stworzenie warunków do jak najpełniejszej realizacji potencjału ich podmiotowości. Podkreślić należy, że

cel ten nieczęsto jest uświadamiany, a jeszcze rzadziej werbalizowany, przez autorów przedsięwzięć aktywizujących ludzi starych. Przykłady takich przedsięwzięć – to działalność Uniwersytetów Trzeciego Wieku, programy promocji zdrowego stylu życia, inicjatywy mające wspierać ludzi starych w rozwijaniu zainteresowań, programy mające zwiększać kompetencje ludzi starych jako konsumentów, itd.

Aktywne starzenie się pojmowane jest jako narzędzie przeciwdziałania negatywnym konsekwencjom starzenia się ludności, albowiem odnosząc się do cyklu życia wbrew pozorom nie dotyczy tylko okresu starości, ale związane jest z oddziaływaniem na gotowość jednostek i zbiorowości do przygotowywania się do długiej starości indywidualnej, przygotowania się odnoszącego do kilku najważniejszych obszarów aktywności: pracy zawodowej, zdrowia, relacji z innymi, zabezpieczenia odpowiedniego poziomu życia, edukacji, itp. [Szukalski, 2009].

Z uwagi na wspomniane wcześniej wbudowane w społeczeństwo przeszkody wdrażanie aktywnego starzenia się wymaga wsparcia ze strony instytucji publicznych różnego szczebla. Instytucje te zainteresowane są przede wszystkim wspieraniem kariery zawodowej oraz oddziaływaniem na jak najpóźniejsze jej zakończenie. W tym przypadku wsparcie przybierać może różnorodną postać, w zależności od wielu czynników, a przede wszystkim od fazy życia jednostki. W przypadku osób młodszych podstawowymi działaniami się te odnoszące się do podnoszenia atrakcyjności ich kapitału ludzkiego poprzez podnoszenie ich kwalifikacji i umiejętności. Z kolei w przypadku osób starszych działania w większym stopniu mają na celu zachęcenie pracodawców do ich zatrudniania poprzez zmniejszenie kosztów pracy, a oddziaływanie na jednostkę, na przykład, przybiera postać jednocześnie silniejszego łączenia wysokości świadczenia emerytalnego z przebiegiem kariery zawodowej i likwidacji możliwości uzyskiwania innych poza emeryturą lub rentą dochodów zastępujących dochód z pracy.

Poza instytucjami polityki społecznej ważnym podmiotem mogącym oddziaływać aktywizująco na człowieka starego jest rodzina. Jest ona podstawową „areną” aktywności człowieka starego. Aktywnej starości sprzyja dobrze funkcjonująca rodzina – dostarczająca impulsów aktywności, umożliwiająca sensowne i skuteczne działanie, będąca źródłem pozytywnych wzmocnień aktywności wewnątrzrodzinnej, ale i realizowanej poza nią. Natomiast rodzina dysfunkcyjna – skłócona, agresywna, izolująca starego człowieka – stanowi barierę aktywności, między innymi dlatego, że ogranicza jego podmiotowość.

Jak była już mowa, aktywna starość jest, z jednej strony, rezultatem przebiegu wcześniejszych faz życia, z drugiej zaś strony efektem sytuacji, w jakiej znajdują się ludzie starzy. W niniejszym opracowaniu uwaga Autorów została skoncentrowana na późniejszej fazie życia, zaś wszystkie zamieszczone w niniejszym tomie autorskie opracowania łączy chęć określenia tych elementów życia społecznego, które zagrażają jak najdłuższemu utrzymaniu aktywności przez osoby starsze lub znajdujące się na przedpolu starości. Autorzy zwracają uwagę na różnorodne uwarunkowania polskiej starości i aktywności ludzi starych – prawne, instytucjonalne, społeczne. Opracowania te stanowią kontynuację prowadzonych przez Zespół do spraw

Osób Starszych – powołaną przez Rzecznika Praw Obywatelskich grupę ekspercką – badań, których wyniki zostały opublikowane w roku 2008 (Szatur-Jaworska (red.), 2008). Konieczność stałego monitoringu zagrożeń, przed jakimi stoją osoby starsze, zachęciła nas do przygotowania rozszerzonej i zaktualizowanej analizy sytuacji osób starszych w Polsce, analizy uwzględniającej również i niebadane we wcześniejszej wersji raportu obszary życia indywidualnego i społecznego.

Barbara Szatur-Jaworska
Uniwersytet Warszawski
Piotr Szukalski
Uniwersytet Łódzki

Literatura

- Hinterlong J., Morrow-Howell N., Sherraden M., 2001, *Productive ageing – principles and perspectives*, [w:] Hinterlong J., Morrow-Howell N., Sherraden M. (eds.), *Productive ageing. Concepts and challenges*, Johns Hopkins University Press, Baltimore
- Perek-Białas J., Worek B., 2005, *Aktywne starzenie się, aktywna starość – określenie pojęć*, [w:] J. Perek-Białas (red.), *Aktywne starzenie, aktywna starość*, Wyd. Aureus, Kraków
- Szatur-Jaworska B. (red.), 2008, *Stan przestrzegania praw osób starszych w Polsce. Analiza i rekomendacje działań*, „Biuletyn RPO” nr 65, Warszawa
- Szukalski P., 2009, *Przygotowanie do starości jako zadanie dla jednostek i zbiorowości*, [w:] P. Szukalski (red.), *Przygotowanie do starości. Polacy wobec starzenia się*, ISP, Warszawa, 39-55